

Alenka Švab

KDO SE BOJI (RAZNOVRSTNOSTI) DRUŽIN?

SOCIOLOŠKI POGLED/I NA SODOBNO DRUŽINSKO ŽIVLJENJE

UVOD

Družine in družinsko življenje¹ se v zahodnih družbah v zadnjih nekaj desetletjih temeljito spreminjajo. To kažejo tako uradni statistični podatki kot sociološke in druge raziskave (Beck-Gernsheim 2002, Bernardes 1997, Cheal 1991, 2002, 2008, Gittins 1992, Silva, Smart 1999, Švab 2001). V sociologiji omenjene spremembe označujemo kot proces pluralizacije družin in družinskega življenja. To pomeni, da se namesto enega, domnevno prevladujočega modela družinske organizacije (heteroseksualne nuklearne družine), pojavljajo raznovrstne družinske oblike oz. skupnosti ter raznovrstni načini družinskega življenja. Družina, utemeljena v zakonski zvezi dveh oseb nasprotnega spola z otroki, ni edini oz. dominantni model družine, ampak le eden izmed njih.²

Raznovrstnost in spremenljivost družinskega življenja ugotavljajo tudi zgodovinarji. Družinsko življenje je bilo tudi v preteklosti vedno dinamično in podvrženo številnim spremembam oz. transformacijam in hkrati tudi vedno raznovrstno (Aries, Duby 1991). Sodobna raznovrstnost družin in družinskega življenja torej ne pomeni nestabilnosti v smislu krize družine (Gittins 1992, Wright,

Jagger 1999), čeprav so še pred nekaj desetletji tudi nekateri družboslovci dokazovali prav to.³

V članku z različnih vidikov analiziramo sodobne družinske trende, ki pomenijo (nepovraten) odmik od razumevanja družine kot monolitne in uniformne moderne institucije (v obliki heteroseksualne konjugalne oz. nuklearne družine), ki je prevladovalo v sociologiji družine v obdobju t. i. standardne sociološke teorije (npr. G. P. Murdock, T. Parsons) (Cheal 1991). Posebno pozornost namenjamo spremembam v starševstvu, saj smo bili prav na tem področju priče najbolj radikalnega redefiniranja družinskega življenja. Družine in z njo povezane pojave razumemo kot družbeno in kulturno (s)konstruirane ter osvetlimo poznomoderne družinske spremembe kot odziv in hkrati dejavnik širših poznomodernih družbenih sprememb, ki – kot dokazujemo – ne pomenijo krize moderne družinske institucije, temveč njeno družbeno preobrazbo. Pri tem izhajamo iz teze, da se družbena funkcionalnost družine, ki jo (ideološki) kritiki družinskih sprememb interpretirajo kot najbolj ogroženo, s spremembami ohranja in ne izgublja (Švab 2001). V posebnem poglavju obravnavamo sociološko definiranje družine in njegov pomen na primeru predloga Družinskega zakonika pri nas.

¹ O terminoloških razlikah in socioloških uporabah posameznih konceptov in definicij (družina, družinsko življenje ipd.) pišemo v posebnem poglavju tega članka.

² Vedno manj ljudi, tako otrok kot odraslih, živi v nuklearni družini (poročen par z otroki, pri čemer je oče materialni preskrbovalec družine), ki je bila v petdesetih letih 20. stoletja na Zahodu dominanten družinski model (cf. Beck-Gernsheim 2002: viii, Cheal 2008: 3).

³ Eden bolj znanih teoretikov »krize družine« je C. Lasch (1979). Zmanjševanje očetovske avtoritete ima za enega ključnih dejavnikov krize družine, poleg hiperindividualizma, potrošništva, prevzemanja družinskih funkcij (funkcije prevzemajo eksperti) ipd.

POZNOMODERNE SPREMEMBE IN TRENDI NA PODROČJU DRUŽINSKEGA ŽIVLJENJA

Pluralizacija družin in družinskega življenja je najbolj imanenten pokazatelj sodobnih družinskih trendov, vendar je povezana še z vrsto drugih družbenih in družinskih ter demografskih sprememb. Gre za značilno poznomoderen fenomen, ki vključuje pojav raznovrstnosti tako družinskih oblik kot tudi načinov družinskega življenja. Zaradi fenomena pluralizacije družinskih oblik in načinov družinskega življenja v sociologiji družin že nekaj desetletij velja konsenz, da ne moremo več govoriti o »Družini« (*the Family*), temveč o družini (*family*) oz. družinah (*families*) kot pojmu, ki vključuje raznovrstnost družinskih formacij in ne predpostavlja obstoja enega samega, dominantnega družinskega modela (cf. Cheal 2008).

Podobno kot v drugih zahodnih državah zaznavamo poznomoderne družinske trende tudi v Sloveniji.⁴ Družinske spremembe, ki jih na kratko predstavljamo v nadaljevanju, delimo v tri skupine: spremembe glede na obliko oz. kompozicijo družine, poročne oz. maritalne spremembe in rodnostne spremembe.

Družina se spreminja tako po obliki kot po kompoziciji. Zmanjšuje se delež klasičnih nuklearnih družin, povečuje pa se delež drugih družinskih skupnosti, na primer reorganiziranih, enostarševskih, istospolnih, razširjenih družin ipd.⁵ Razširjene družine so bile v preteklosti predvsem sorodniške in so

vključevale tako sorodstvo po vertikali (več generacij: otroci, starši, stari starši) kot po horizontali (bratje, sestre oz. tete, strici ipd.), v poznomodernem času pa se razširjajo prek sorodniških mrež. Sorodstveno razmerje (v smislu krvnih, bioloških oz. genetskih vezi) v tem pogledu ni več konstitutivni pogoj družinskih razmerij (cf. Weeks *et al.* 1999). V družinsko življenje se vključujejo tudi druge pomembne osebe, npr. prijatelji, sostanovalci, ki zagotavljajo materialno ali čustveno oporo, sodelujejo pri negi in skrbi za otroka ipd.⁶ Veča se tudi delež enočlanskih gospodinjstev, prav tako delež parov in posameznikov/c, ki živijo brez otrok, a tvorijo družinsko skupnost oz. so v družinskih razmerjih (cf. Cheal 2008).

Spremembe, ki pomembno vplivajo na družinske organizacije, so tudi t. i. poročne oz. maritalne spremembe, torej spremembe, povezane z zakonsko zvezo. Pri tem je za večino držav zahodnega sveta najbolj značilen splošni trend zmanjševanja števila porok oz. stopenj poročnosti. V letu 2009 je bilo v Sloveniji 3,2 sklenitev zakonskih zvez na 1000 prebivalcev (Statistični urad RS).⁷ V sociološkem smislu govorimo o zmanjševanju socialnega pomena zakonske zveze. Ljudje se torej poročajo manj in poroka ni več družbeno predpisana. Zmanjševanje družbenega pomena poroke je tesno povezano s siceršnjim zmanjševanjem družbenega vpliva na zasebnost in intimnost, kot je ugotovil angleški sociolog A. Giddens (2000). Tisti, ki se odločajo za poroko, se poročajo pozneje v svojem življenjskem poteku, razlogi za poroko pa so se izrazito subjektivizirali prav zaradi zmanjševanja družbenega pomena poroke. Namesto družbeno predpisanih pogojev in norm glede poročanja se pojavljajo subjektivni razlogi za poroko, ki so po večini vezani na emotivne vidike partnerstva (ljubezen, čustvena zavezanost ipd.). Prav zaradi te

⁴ Za podrobnejši prikaz družinskih trendov in sprememb pri nas ter v primerjavi z drugimi zahodnimi državami cf. Švab 2001 in Renner *et al.* 2006.

⁵ Po podatkih popisov (Statistični urad RS) je bilo v Sloveniji leta 1981 64,4 % zakonskih parov z otroki, leta 1991 59,0 %, leta 2002 pa 53,0 %. Povečuje se delež neporočenih parov z otroki (leta 1991 2,2 % in leta 2002 5,3 %) in enostarševskih družin, saj jih je bilo leta 1981 14,3 %, leta 1991 18,0 %, leta 2002 pa 18,8 %. Pri tem je treba dodati, da so v kategoriji zakonskih parov z otroki vključene tudi reorganizirane družine. Prav tako je zelo verjetno, da podatek o neporočenih parih z otroki ni realen (domnevamo, da je odstotek občutno večji), saj je v velikem razkoraku s podatki o številu otrok, rojenih zunaj zakonske zveze (več kot 50 %).

⁶ Za analizo skrbstvenih razmerij cf. Humer 2009.

⁷ Zanimivo je, da se je trend zmanjševanja sklenitev zakonskih zvez v Sloveniji začel že v šestdesetih letih: leta 1966 je bilo 9,2 sklenitev zakonskih zvez na 1000 prebivalcev, leta 1970 8,3, leta 1980 6,5, leta 1990 4,3 in leta 2000 3,6 (Statistični urad RS).

ohlapanosti družbenih pravil glede poročanja oz. vzpostavljanja partnerskih razmerij na sploh se mnogi tudi ne odločajo za poroko in živijo v kohabitacijah ali pa v t. i. LAT (*living-apart-together*) partnerstvih.⁸ Poudariti velja še, da je eden od dejavnikov, ki vpliva na zmanjševanje števila porok pri nas, tudi pravna izenačenost zunajzakonske zveze z zakonsko.

Podatki so skladni s spremembami v intimnosti v zadnjih nekaj desetletjih, predvsem v novi specifični dinamiki vzpostavljanja ter vzdrževanja partnerske zveze in oblikovanja novih oblik partnerskih razmerij – t. i. čistih razmerij, ki temeljijo na interpersonalnem definiranju zveze, njenih pogojev in trajanju zveze kot take (Giddens 2000). V kontekstu zmanjševanja družbenega vpliva na vzpostavljanje partnerske zveze se vedno več ljudi v svojem življenjskem poteku ne odloči za zakonsko zvezo in živi v kohabitacijah. Kohabitacija tako presega svojo v preteklosti prevladujočo različico predporočnega in predružinskega skupnega bivanja partnerjev ter postaja legitimna oblika partnerskega in tudi družinskega življenja. To pomeni, da se partnerja ne odločita za poroko, tudi ko si že ustvarita družino. Nekoliko drugačna slika je v primeru istospolnih partnerskih zvez, kjer je interes za poroko precej večji in izhaja iz pragmatičnega razloga pravne neizenačenosti s heteroseksualnimi partnerskimi zvezami (Švab, Kuhar 2005).

V kontekstu poročnih sprememb je treba omeniti tudi dinamiko razvezovanja. Leta 2009 se je v Sloveniji razvezalo 2297 zakonskih zvez ali za 2,3 odstotka več kot leto prej. Stopnja razveznosti je v Sloveniji leta 2009 znašala 1,1 na tisoč prebivalcev (Statistični urad RS).⁹ Posledica razvez je med drugim več enostarševskih in reorganiziranih družin. Omeniti pa je treba, da je pri interpretiranju trendov na področju razvez pomembno upoštevati tudi

povečevanje števila kohabitacij. Praksa »razvezovanja« velja tudi za neporočene partnerje, vendar pa o tem nimamo uradnih statističnih podatkov. Dinamika sklepanja in razvezovanja partnerskih in zakonskih zvez pri nas za zdaj še ni podrobno sociološko raziskana, zato lahko o trendih sklepamo le na podlagi obstoječih posrednih uradnih statističnih podatkov.

Tretja skupina sprememb, ki so tesno povezane z družinskim življenjem, so spremembe rodnosti. V večini držav zahodnega sveta stopnja rodnosti v zadnjih nekaj desetletjih upada. Leta 2008 je bila celotna stopnja rodnosti v Sloveniji 1,53 (Statistični urad RS). Povečuje se število otrok, rojenih v zunajzakonski zvezi. Leta 2009 je bilo v Sloveniji zunaj zakonske zveze rojenih 53,8 % živorojenih otrok. Med prvorojenci, rojenimi leta 2009, je bilo neporočenim materam rojenih 65 % otrok (Statistični urad RS). Ljudje se za otroke odločajo pozneje v svojem življenjskem poteku, tako ženske kot moški. Povprečna starost matere ob rojstvu prvega otroka je bila leta 2009 v Sloveniji 28,5 let (Statistični urad RS).

Spremembe družinskega življenja lahko opazujemo tudi v analizah življenjskega poteka. V preteklosti so bili življenjski poteki linearni, z jasno določenimi prehodi in življenjskimi obdobji, danes pa se ti prehodi in obdobja pluralizirajo, postajajo manj jasni in časovno relativno nedoločljivi. To pomeni, da posamezniki in posameznice v različnih obdobjih življenja prehajajo iz ene v drugo družinsko obliko oz. živijo v več različnih družinah in ne več samo v dveh družinah – svoji izvorni (v kateri so se rodili) in družini prokreacije (ki jo ustvarijo sami). Družinski poteki se pluralizirajo na več načinov. Nekatera obdobja se podaljšujejo (npr. mladost in tretje življenjsko obdobje), nekateri prehodi se podvajajo (npr. večkrat vstopamo v partnersko ali zakonsko zvezo, večkrat si lahko ustvarimo družino ipd.), nekateri prehodi se deformalizirajo (npr. vstop v partnersko zvezo ni več odvisen od sklenitve zakonske zveze, zakonska zveza ni več pogoj za oblikovanje družine) (cf. Švab 2001). V sodobnem zahodnem svetu je torej zelo verjetno, da bodo ljudje v življenjskem poteku prehajali

⁸ LAT je kratica za *living-apart-together*, življenje narazen in skupaj hkrati.

⁹ Leta 1960 je bila v Sloveniji 1 razveza na 1000 prebivalcev, leta 1970 in leta 1980 1,1, leta 1990 0,9, leta 2000 pa 1,1 (Statistični urad RS).

skozi različne družinske organizacije, tako v otroštvu kot tudi pozneje, ko si ustvarjajo svoje lastne družine (cf. Cheal 2008). Hill ugotavlja, da model korezidenčne nuklearne družine ni značilen za večino starostnih skupin odraslih. Sobivanje naj bi bilo značilno le za odrasle v starostni skupini 30–39 (op. cit.: 3).

Omeniti velja še eno posebnost sodobnega družinskega življenja: ne temelji več na hierarhičnih razmerjih med spoloma, kot je bilo to značilno za tradicionalno patriarhalno družino, ampak na predpostavki o enakopravnih razmerjih med partnerjema oz. med člani in članicami družine (cf. Giddens 2000).

SPREMEMBE NA PODROČJU STARŠEVSTVA

Ena od ključnih sprememb, ki se dogajajo v sodobnem družinskem življenju, pa so prav spremembe v starševstvu oz. starševskih razmerjih. S socialnokonstruktivistične perspektive lahko variabilnost v starševstvu opazujemo v teh vidikih: starševstvo je raznovrstno glede na družbeni kontekst in čas; kulturni pomeni starševstva sicer temeljijo na tradiciji, običajih, navadah, (kolektivnih in subjektivnih) izkustvih, vendar se nenehno spreminjajo, redefiniirajo, reinterpretirajo in rekonstruirajo; na družbeno konstrukcijo starševstva vplivajo različni družbeni dejavniki (družbeni razred, religija, etnična pripadnost itn.), v moderni konstrukciji starševstva pa imajo pomembno vlogo tudi znanstveni diskurzi (npr. medicina, psihologija), ki so prav tako družbeno skonstruirani. Znanstveni diskurzi prek preskripcij reflektirajo in reproducirajo prevladujoče ideologije v zvezi s starševstvom, družino ipd. (Arendell 1997: 4–5).

Najočitnejši vidik v spremembah v starševstvu je sprememba dosedanega razumevanja starševstva kot zgolj biološke vloge. Danes starševstva ne razumemo več kot le biološko utemeljeno vlogo. S pluraliziranjem družinskega življenja ter življenjskih in družinskih potekov se starševstvo razširja na različne oblike socialnega starševstva. Socialne oblike starševstva sicer niso novost in so obstajale tudi v preteklosti, vendar pa se v pozni modernosti kot take

tudi pluralizirajo. Oblikujejo se nova socialna starševska razmerja. Socialno starševstvo se pojavlja v različnih družinskih in sorodstvenih kontekstih, najpogosteje je socialno starševstvo v primeru reorganiziranih, istospolnih, adoptivnih, rejniških družin ipd.

Obrat se je zgodil v binarnem razumevanju starševstva – torej v razumevanju, da sta starša otroka lahko le dve odrasli osebi, najpogosteje razumljeni kot biološka mati in oče otroka. Z razširjanjem socialnih oblik starševstva ima vse več otrok več kot le enega ali dva starša. Ti so lahko tako biološki kot socialni – kot je to v primeru reorganiziranih in istospolnih družin ipd.

Starševstva ne določa več samo heteroseksualnost. S pojavom istospolnih družin se spreminja družbeni pomen starševstva: starša otroka nista nujno v heteroseksualnem razmerju.

Ideja starševstva se je tudi ločila od ideje skupnega prebivališča in ni več nujno povezana s seksualnostjo. Starša otroka nista nujno vedno tudi v partnerskem razmerju, zato tudi ne živita nujno skupaj, kot je to v primeru enostarševskih in reorganiziranih družin, v obeh primerih ne glede na spol oz. spolno usmerjenost staršev, pa tudi v družinah, kjer sta starša sicer v partnerskem razmerju, vendar zaradi različnih razlogov (npr. zaposlitve v drugem kraju, drugi državi) eden od staršev ne živi z družino (t. i. »LAT« oz. partnerstva *living-apart-together*). Z ločitvijo starševstva od ideje skupnega prebivališča se je spremenila tudi percepcija družine kot neolokalne skupnosti oz. institucije.

Našteti obrati v razumevanju starševstva in praksah starševanja pomenijo pluraliziranje družinskega življenja ne le v njegovih oblikah, ampak predvsem v »družinskih praksah« (Morgan 1996) in percepcijah družinskih razmerij.

KRIZA DRUŽINE?

Sodobne družinske spremembe so hkrati posledica in generator širših družbenih sprememb sodobnih poznomodernih družb (Švab 2001). Tako kot postajajo kompleksne sodobne zahodne družbe, postaja kompleksna in raznovrstna tudi družina. Družinske spremembe zato

razumemo kot posebnost današnjega časa in hkrati kot nepovratne. Spremembe družinskega življenja niso nekaj, kar bi moderno družino razjedalo ali celo ukinjalo. Prav nasprotno. Prav raznovrstnost družinskih oblik in načinov družinskega življenja družino ohranja kot eno temeljnih družbenih institucij, ki opravlja med drugim oz. predvsem reproduktivno in socializacijsko funkcijo (Švab 2001). Sodobne družinske spremembe torej pomenijo uveljavljanje načela spreminjanja in raznovrstnosti kot temeljne značilnosti sodobnega družinskega življenja. Tako raznovrstnost družin razumemo kot pokazatelj, kako vitalna in prilagodljiva je ta socialna institucija. Eden od indikatorjev za to so percepcije družine. Kot kažejo številne tuje in domače raziskave, tudi raziskava slovenskega javnega mnenja in raziskave mladine¹⁰, je družina v življenju posameznikov in posameznic še naprej ena najpomembnejših prioritet in vrednot. Spremenila se je percepcija družine kot take. Danes ta ni več omejena na heteroseksualno konjugalno oz. nuklearno družino, namesto te percepcije se pojavljajo subjektivne (in s tem raznovrstne) predstave o tem, kaj družina je (cf. Švab 2001).

Danes je torej »v krizi« ideologija tradicionalne nuklearne družine, nikakor pa ne družina kot taka. Kot ugotavljata angleški sociologinji Silva in Smart (1999) v analizi politične retorike o krizi družine na prehodu iz 19. v 20. stoletje in na prehodu v 21. stoletje, je politični krizni diskurz v obeh obdobjih presenetljivo podoben. Diskurz o krizi družine se je v zgodovini pojavljal že večkrat, v več ali manj podobnih različicah, torej gre za ciklični pojav, ki se navadno pojavi ob večjih družbenih spremembah, ekonomskih recesijah in politični nestabilnosti (Gittins 1992: 155). Zadnji »val« diskurza o krizi moderne nuklearne družine se je v zahodnem svetu začel v sedemdesetih letih 20. stoletja, ko so trend zviševanja stopenj razvez in pa drugi kazalci sprememb v družinskih trendih postajali vse jasnejši. V Sloveniji, ki

ima tako rekoč identične trende spreminjanja družinskega življenja (tudi demografske spremembe) od sedemdesetih let 20. stoletja in je v njej torej raznovrstnost družinskega življenja že nekaj desetletij navzoča, se krizni diskurz pojavlja večkrat, navadno ob različnih zakonodajnih spremembah (na primer ob referendumu o oploditvi z biomedicinsko pomočjo leta 2001 in trenutno v postopku sprejemanja Družinskega zakonika). Podoben krizni diskurz (v zvezi z vprašanjem nizke rodnosti) se je sicer pojavljal tudi že prej, med drugim konec osemdesetih in leta 1991 ob razpravi o novi ustavi ter njenem členu o svobodnem odločanju o rojstvih otrok (cf. Jalušič 2002).

SOCIOLOŠKE DEFINICIJE DRUŽIN/E IN ZAKAJ SO (NE) POMEMBNE

Do konca šestdesetih let 20. stoletja se je tudi sociologom zdela heteroseksualna nuklearna družina prevladujoč in družbeno funkcionalen družinski model (Murdock, Parsons) in v sedemdesetih so se (vsaj nekaterim teoretikom) zdeli trendi odmikanja od tega družinskega modela znak krize moderne družine, v osemdesetih letih, ko so postajali trendi pluralizacije družin in družinskega življenja vse očitnejši, pa se je v sociologiji družin sprožila vrsta konceptualnih vprašanj, med drugim tudi vprašanje definiranja družin/e.¹¹ Interpretacijam sprememb v kriznem diskurzu v sedemdesetih (bile so sicer redke) je sledil obrat k poskusom zajeti raznovrstnost družinskega življenja in danes je prav raznovrstnost družinskih oblik izhodišče v sociološkem definiranju družine.

Prvi poskusi redenificiranja družine so šli ob upoštevanju družinske pluralizacije v smeri opuščanja edninske oblike »družina« (*the family*) in nadomestitve z množinsko obliko »družine« (*families* ali kot splošen pojem *family*). Korak naprej so poskusi nove konceptualizacije oz. zamenjave koncepta družine oz. družin z drugimi izrazi, ki ne bi zajeli zgolj raznovrstnosti

¹⁰ Za raziskave o mladini cf. Ule *et al.* 1996, 2000, Miheljak 2002, za slovensko javno mnenje cf. Toš 1999, 2002.

¹¹ Za podrobno analizo socioloških definicij in tipologij družin/e cf. Renner (v Renner *et al.* 2006).

oblike družin, temveč tudi druge značilnosti poznomoderne družinskega življenja, na primer fluidnost oz. nenehno spreminjanje, razširjanje družinskih razmerij prek nuklearne družine kot neolokalne institucije, npr. med družinskimi člani in drugimi sorodniki, prijatelji ipd. Med novimi koncepti najdemo »družinsko življenje« (Bernardes 1997), »družinske prakse« (Morgan 1996) ipd. Pojavijo se tudi nove oznake za »nove« družinske oblike, na primer istospolne družine kot družine po izbiri oz. *families of choice* oz. *elective families* (Weston 1991, Weeks *et al.* 1999), čeprav je s tem konceptom poudarjena tudi sicer splošna novost – izbirnost družinskega življenja mimo družbenih pričakovanj, predpostavk, kot so heteroseksualnost, biološkost starševskih razmerij, sorodniška vezanost družinskih razmerij ipd.

Konceptualizacija izbirnosti oz., natančneje, posameznikovega delovanja v družinskih razmerjih je tudi sicer v sociološki teoriji družin pogosto tematizirana. Gre za novejšo premiko v konceptualizaciji družine, ki vključuje prav »samodoživljanje družine in družinskosti« (Rener v Rener *et al.* 2006: 22). Holstein in Gubrium v socialno-konstruktivistični perspektivi razumeta družinske interakcijske prakse kot osnovo družinskih pomenov in družinske realnosti. Menita, da so družinske realnosti interakcijsko producirane in da družina ni zgolj objektivna družbena entiteta, ampak tudi (in predvsem) entiteta, ki jo stalno soustvarjajo njeni člani/ce (Holstein, Gubrium 1994). Ta obrat lahko razumemo kot obrat od objektivnega definiranja družine k subjektivnemu definiranju družine, torej definiranju »od spodaj«. Z drugimi besedami, »to, kaj je družina, je bistveno odvisno od tega, kaj počenja« (Featherstone v Rener *et al.* 2006: 22).

V poskusu definiranja družine je pomembno upoštevati še en vidik, ki ga prinašajo poznomoderne spremembe, namreč to, da je forma družine zgolj en vidik družinske realnosti. Poznomoderni družinski trendi se, če smo natančni, ne kažejo toliko v pluralizaciji družinskih oblik kot v vsebinskem prestrukturiranju (Švab 2001: 41–43). Tako so na primer istospolne ali pa reorganizirane družine po obliki nuklearne,

čeprav po »vsebini« (odnosih, vlogah ipd.) pomembno spreminjajo tradicionalne družinske vloge, načine družinskega življenja itn. Tudi poznomoderne heteroseksualne nuklearne družine heteroseksualnih partnerjev, ki so po formi identične tradicionalni nuklearni družini, so lahko strukturno organizirane povsem drugače, kot predpostavlja tradicionalni model. Čeprav skušajo biti sociološke tipologije družin inkluzivne (želijo vključiti različne družinske oblike), po večini prav to dejstvo spregledujejo.¹² Problematično je torej tudi to, da večina tipologij kot izhodišče še vedno samoumevno privzame dvostarševsko nuklearno družino kot normativni model, po katerem (čeprav z intenco po inkluzivnosti) merijo »druge« družinske skupnosti. Ta težava se kaže tudi v poimenovanju »novih« družinskih skupnosti: najpogosteje jih poimenujejo kot alternativne, nekonvencionalne, netradicionalne ipd., vedno torej z oznakami, ki jim samoumevno določajo »drugorazredni« status v primerjavi z normativnim modelom heteroseksualne nuklearne družine (*cf.* Švab, Urek, v Rener *et al.* 2006: 134).

Če je družina to, kar ljudje ustvarijo sami – tako v smislu organizacije kot tudi pomenov – se postavlja vprašanje, ali je sploh smiselno vztrajati pri definicijah in tipologijah družin. Čemu naj bi koristile sociološke definicije in tipologije? Po mnenju T. Rener (Rener v Rener *et al.* 2006: 18) imajo sociološke definicije dva namena, raziskovalnega in socialnopolitičnega:

Tipologija je raziskovalno ustrezna, če lahko z njeno pomočjo ugotavljamo množične realne oblike družinskega življenja, njen socialnopolitičen namen pa je v tem, da s pomočjo tipologij odkrivamo tiste družinske oblike, ki potrebujejo oporne socialnopolitične ukrepe.

¹² Takšen primer je referenčna Brownova tipologija družin, ki razlikuje med nuklearnimi (jedrnimi) družinami, klasičnimi razširjenimi, modificiranimi razširjenimi, enostarševskimi in reorganiziranimi družinami. T. Rener opozarja, da ta tipologija po nepotrebnem poudarja enostarševske in reorganizirane družine, ki bi jih lahko uvrstili med jedrne, in zato meni, da je smiselno razlikovati le med dvema družinskima tipoma, med jedrnimi družinami (dvostarševske, enostarševske in reorganizirane) ter razširjenimi družinami (Rener v Rener *et al.* 2006: 17).

V tej luči je sociološka stroka enotna v inkluzivni (nediskriminatorški) definiciji družine, ki omogoča analitično oz. pojasnjevalno zajeti kompleksnost in raznovrstnost družinskega življenja in hkrati ne deluje razlikovalno in ne favorizira določenega družinskega modela ob izključevanju vseh, ki od tega domnevnega »standarda« odstopajo. Zato se uporablja kot splošno sprejeta definicija družine tista, ki jo je v okviru priprav na mednarodno leto družin pri OZN (leta 1994) oblikovala skupina strokovnjakov za področje družin, ki jo je vodil profesor Wilfred Dumon: družino sestavljajo vsaj en (odrasel) človek ali skupina ljudi, ki skrbi za otroka/e (Family: Forms and functions 1992). Osnovna premisa inkluzivne definicije družine je torej starševsko razmerje – torej razmerje med otrokom/otroci in odraslo osebo oz. odraslimi osebami, ki skrbijo za otroka (cf. Renner v Renner *et al.* 2006: 24). Še novejši poskusi konceptualizacije družine pa gredo celo v smeri razširjanja definicije družine tudi s starševskega razmerja kot ekskluzivne skrbstvene vloge, zato kot družino definirajo tudi druga skrbstvena razmerja, na primer partnerske skupnosti brez otrok (Cheal 2002, 2008: 2), prijateljske skupnosti (cf. Weeks *et al.* 1999), prav tako pa definicije družine ne utemeljujejo s skupnim prebivališčem.

Sociološko definiranje družine pa ni zgolj znanstveno relevantno znotraj stroke, ampak ima tudi pomembne politične implikacije. V nadaljevanju analiziramo primer predloga Družinskega zakonika pri nas, saj gre za primer, ko so bile tudi v pravnem definiranju družine in zakonske zveze upoštevana novejša sociološka spoznanja.

DRUŽINA V POLJU POLITIČNEGA: PRIMER PREDLOGA DRUŽINSKEGA ZAKONIKA

Znotraj sociološkega interpretiranja sodobnega družinskega življenja so feministične avtorice že od zgodnjih sedemdesetih let prejšnjega stoletja opozarjale, da je »družina« ideološki konstrukt (Thorne 1992 [1982], Gittins 1992), ki promovira heteroseksualno konjugalno oz. nuklearno družino kot edini legitimen in

naraven družinski model. Družina je kot taka objekt in področje političnega (Švab, Urek v Renner *et al.* 2006: 135) in torej tudi nenehnih političnih bojov. To se je pokazalo tudi pri sprejemanju predloga Družinskega zakonika.

Kljub temu pa je prav predlog Družinskega zakonika posebnost, saj je država pri pripravi tega dokumenta upoštevala najnovejša sociološka spoznanja o družinskem življenju. Čeprav je raznoverstnost družinskih oblik in načinov družinskega življenja realnost že nekaj desetletij in v tem pogledu zakonik zgolj upošteva družbeno realnost, nedvomno prinaša vrsto pomembnih sprememb v razumevanju starševstva, partnerstva, zakonske zveze in družin, hkrati pa pomeni modernizacijo družinskega prava.

Poudariti velja predvsem spremembe na dveh ključnih področjih, ki pomenijo pomemben korak naprej v primerjavi v zdaj veljavnim Zakonom o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (1976): prvič, na področju definiranja partnerstva oz. zakonske zveze, in drugič, na področju starševstva oz. razmerij med starši in otroki.

Predlog Družinskega zakonika vpeljuje novo definicijo zakonske zveze kot življenjske skupnosti dveh oseb ne glede na spol partnerjev. Z vidika sociološkega razumevanja trendov na področju intimnosti in partnerstev – tako v percepcijah kot praksah – taka formulacija ustreza sodobnim trendom tem na področju. V tem kontekstu upošteva tudi izenačenje zakonske zveze in zunajzakonske skupnosti, ki v predlogu zakonika velja za vsa partnerstva ne glede na spol oz. spolno usmerjenost partnerjev.

Na področju starševstva oz. razmerij med starši in otroki zakonik uvaja inkluzivno definicijo družine, ki v kar najširšem obsegu vključuje različne družinske oblike oz. organizacije. Pojem družine je v predlogu zakonika zastavljen širše kot v zdaj veljavnem Zakonu o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (1976), saj kot izhodišče pri definiranju družine vzame starševsko razmerje in zagotavljanje koristi otroka – torej ne razlikuje med različnimi družinskimi skupnostmi in s tem ne diskriminira družinskih članov in članic, še posebej ne otrok, ki živijo v različnih družinskih skupnostih.

Z vidika sprememb na področju starševskih razmerij je predlog Družinskega zakonika pomembno spremenil tudi konceptualizacijo starševstva ter starševskih pravic in dolžnosti, saj koncept »roditeljskih pravic«, ki v obstoječem Zakonu o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (1976) predpostavlja izključno biološko starševstvo, nadomesti s konceptom »starševska skrb«, ki vključuje skup pravic in dolžnosti glede skrbi za življenje, za osebni razvoj ter za pravice in koristi otroka, in je priznana tudi drugim odraslim osebam, ki skrbijo za otroka – torej tudi socialnim staršem. Zoženo razumevanje starševstva kot izključno biološkega je s tako konceptualizacijo preseženo, saj vključuje in priznava kot starše tudi vse socialne starše, ki so v starševskem razmerju do otroka. Premik v razumevanju starševstva kot biološkega in socialnega je viden tudi novem urejanju posvojitev, ki so po predlogu zakonika omogočene vsem odraslim osebam ne glede na njihov zakonski stan, spol oz. spolno usmerjenost.

Predlog Družinskega zakonika vnaša pomembne spremembe na področju razumevanja družine, starševstva, partnerstev, zakonske zveze in zato pomeni pomembno modernizacijo obstoječega Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (1976), ki z ozkim razumevanjem starševstva kot izključno biološkega ter z razumevanjem zakonske oz. zunajzakonske zveze kot izključno heteroseksualne ne odslikava družbene realnosti na področju družinskega življenja in partnerstev. Najpomembnejše pa so implikacije predloga novega družinskega zakonika, saj spremembe pomenijo korak stran od diskriminacije številnih partnerskih in družinskih skupnosti oz. posameznikov in posameznic v njih, ki zaradi omejenosti obstoječega zakona za zdaj še ostajajo pravno nepriznani in diskriminirani.

SKLEP

V članku smo osvetlili sociološko razumevanje poznomodernih družinskih značilnosti, ki se najbolj izrazito kažejo v pluralizaciji družinskih oblik in načinov družinskega življenja. Družinske spremembe razumemo

kot izraz širših družbenih sprememb pozne modernosti. Družina kot družbena institucija je v zadnjih nekaj desetletjih doživela korenito preobrazbo v vseh svojih vidikih – oblike, strukture (spremembe v družinskih vloga, spolni delitvi dela), družinskega poteka ipd. Domala vse predpostavke v modelu moderne nuklearne družine¹³ (heteroseksualnost, biološkost, konjugalnost, neolokalnost ipd.) so zaradi pluralizacije družinskega življenja problematizirane. S tem se odpira prostor za nove konceptualizacije družinskega življenja, ki v sociološki stroki temeljijo na inkluzivnosti različnih družinskih skupnosti ter upoštevanju subjektivnih percepcij in definicij družinskih in intimnih razmerij.

Sociološka teorija družin še posebej po za-
slugi feminističnih avtoric že nekaj desetletij kritično razmišlja o družini kot družbenem in ideološkem konstrukt, ki heteroseksualno konjugalno oz. nuklearno družino favorizira kot normativni model. Čeprav se zdi, da ta še nikoli ni bil bolj odmaknjen od družbene realnosti, je v političnem pogledu družina še vedno predmet ostrih ideoloških konfrontacij, ki izhajajo predvsem iz interesa po uveljavljanju družbenega nadzora (Gittins 1992). To je pokazala tudi politična razprava ob sprejemanju Družinskega zakonika v Sloveniji, čeprav so pri sami pripravi zakonika prevladali strokovni argumenti nad (sicer pogosteje promoviranimi) ideološkimi. Prav ta razprava dokazuje in hkrati opozarja na to, da je družina, kakorkoli jo definiramo, vedno hkrati tudi objekt in področje političnega. V tem smislu kaže pojme, povezane z družino, nenehno dekonstruirati in prepraševati v skladu z družbeno realnostjo (cf. Švab, Urek v Rener *et al.* 2006: 135), prav to pa je naloga sociološke teoretske in empirične obravnave družine in zasebnosti.

¹³ Pogosto mitično poimenovane tudi »tradicionalne« družine, s čimer želijo ideologi nuklearne družine utemeljiti ahistoričnost te družinske oblike, čeprav zgodovinarji umeščajo to družinsko obliko v čas konstituiranja modernih zahodnih družb (in moderne zasebnosti).

VIRI

- ARENDELL, T. (ur) (1997), *Contemporary Parenting: Challenges and Issues*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage.
- ARIES P., DUBY, G. (ur.) (1991), *A History of Private Life*. Cambridge, Massachusetts, London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- BECK-GERNSHEIM, E. (2002), *Reinventing the Family. In Search of New Lifestyles*. Cambridge, Oxford, Malden: Polity Press.
- BERNARDES, J. (1997), *Family Studies*. London, New York: Routledge.
- CHEAL, D. (1991), *Family and the State of the Theory*. New York, London: Harvester Wheatsheaf.
- (2002), *Sociology of Family Life*. Palgrave Macmillan.
- (2008), *Families in Today's World. A Comparative Approach*. London, New York: Routledge.
- Family: Forms and functions (1992). *Occasional Series papers*, št. 2, Dunaj: Združeni narodi.
- GIDDENS, A. (2000), *Preobrazba intimnosti*. Ljubljana: *cf.
- GITTINS, D. (1992), *The Family in Question: Changing Households and Familiar Ideology*. London: MacMillan.
- HOLSTEIN, J. A., GUBRIUM, J. F. (1994), Constructing family: Descriptive practice and domestic order. V: Sarbin, T. R., Kitsuse, J. I. (ur.), *Constructing the social*. London, Thousand Oaks, New York: Sage Publications (232–250).
- HUMER, Ž. (2009), *Etika skrbi, spol in družina: Procesi relokacije skrbi med zasebno in javno sfero*. Ljubljana: FDV (doktorska disertacija).
- JALUŠIČ, V. (2002), *Kako smo hodile v feministično gimnazijo*. Ljubljana: *cf.
- LASCH, C. (1979), *Heaven in a Heartless World*. New York: Basic Books.
- MIHELJAK, V. (ur.) (2002), *Mladina 2000*. Šentilj: Aristej.
- MORGAN, D. (1996), *Family Connections: An introduction to family studies*. Cambridge: Polity Press.
- RENER, T., SEDMAK, M., ŠVAB, A., UREK, M. (2006), *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Založba Annales.
- SILVA, E. B., SMART, C. (1999), The 'New' practices and Politics of Family Life. V: Silva, E. B., Smart, C. (ur.), *The New Family?* London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications (1–12).
- Statistični urad RS, Statistični podatki iz podatkovne baze SI-STAT. [Http://www.stat.si/index.asp](http://www.stat.si/index.asp) (3. 9. 2010).
- ŠVAB, A. (2001), *Družina od modernosti k postmodernosti*. Ljubljana: ZRS.
- ŠVAB, A., KUCHAR, R. (2005), *Neznosno udobje zasebnosti: Vsakdanje življenje gejev in lezbijk*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- TIVADAR, B. (ur.) (1996), *Predah za študentsko mladino*. Ljubljana: Urad RS za mladino.
- ULE, M., RENER, T., MENCIN ČEPLAK, M., TIVADAR, B. (2000), *Socialna ranljivost mladih*. Šentilj: Aristej.
- THORNE, B. (1992), Feminism and the family: Two Decades of Thought. V: Thorne, B., Yalom, M. (ur.), *Rethinking the Family: Some feminist questions*. Boston: Northeastern University Press (3–30).
- Toš, N. (1999), Vrednote na prehodu II (SJM 1990–1998). Ljubljana: FDV, CJMMK.
- (2002), Vrednote na prehodu III (SJM 1999–2002). Ljubljana: FDV, CJMMK.
- WEEKS, J., DONOVAN, C., HEAPHY, B. (1999), Everyday Experiments: Narratives of Non-heterosexual Relationships. V: Silva, E. B., Smart, C. (ur.), *The New Family?* London, Sage (297–315).
- WESTON, K. (1991), *Families We Choose*. New York: Columbia University Press.
- WRIGHT, C., JAGGER, G. (1999), End of century, end of family?: Shifting discourses of family »crisis«. V: Jagger, G., Wright, C. (ur.), *Changing Family Values*. London, New York: Routledge (17–37).
- Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (1976), *Ur. l. SRS*, št. 15/1976.